

Cultura de resistència: un estudi antropològic

Stamina Culture: an Anthropological Study

ROBERTO CACHÁN CRUZ

IES Fray Diego Tadeo
Ciudad Rodrigo (Salamanca - Espanya)

Autor per a la correspondència

Roberto Cachán Cruz
rocacruz@hotmail.com

Resum

El camí cap a la comprensió del fet esportiu en la societat actual possiblement és la incorporació, avui més que mai, de reflexions humanístiques que aportin arguments explicatius i interpretatius sobre aquest fenomen. En aquesta línia s'ubica aquest assaig, en el qual es pretén establir alguns dels fonaments de l'esport de gran exigència física des de la perspectiva de l'antropologia social i cultural. A partir d'una visió de l'esport contemporani com a fet social total, i mitjançant una metodologia qualitativa (observació i entrevista oberta), analítica i d'investigació documental, les conclusions autoritzen la inclusió d'aquests esports emergents com una filosofia de vida en el seu sentit més existencial.

Paraules clau: sacrifici, esforç, esport, antropologia

Abstract

Stamina Culture: an Anthropological Study

The way to understand sport in today's society possibly lies in increasingly building in humanistic approaches that provide explanatory and interpretive arguments about the phenomenon. This paper forms part of this line of research and is designed to lay down some of the basics of physically demanding sport from the perspective of social and cultural anthropology. Rooted in a vision of contemporary sport as a complete social fact and using a qualitative (observation and open interviews), analytical and documentary research methodology, its findings allow the inclusion of these emerging sports as a philosophy of life in its most existential sense.

Keywords: sacrifice, effort, sport, anthropology

Introducció

Aquest assaig està guiat pel concepte de sacrifici i es du a terme des d'una dimensió social i cultural amb una especial referència a les concepcions que l'esport d'enorme exigència física està tenint en la societat actual. Les seves distintes modalitats (marató, curses d'ultrafons, cims de vuit mil) es poden definir com a esports "de sacrifici" pel fet de suportar dolor físic i psíquic i creixen de manera imparable.

L'antropòleg actual és conscient que l'esport és una metàfora de la societat i per tant s'ha d'aprofundir en els desitjos més personals i inconscients dels practicants, i i cal replantejar les relacions entre els esportistes i les seves motivacions i sotmetre així a anàlisi els models esportius alternatius.

Partirem del concepte teòric d'eficàcia social gràcies a la capacitat del ritual d'inculcar sentit (Segalen, 2005, pàg. 31) i de l'esport com a procés ritual que

reproduïx la societat (Sánchez Martín, 1991), i entendrem llavors l'esport com a manera de ser i d'actuar, vincle entre l'estructura social i l'estructura mental, que forgen recognoscibles sentiments interiors com a ofrenes, promeses o indulgències. En aquest sentit hem d'apuntar que els sacrificis físics en l'esport contemporani semblen ser projeccions, representacions i valors del que el cos i la ment han adquirit en la nostra societat.

Al costat de la metàfora del títol d'aquest article, el paper aquí atorgat al ritual és també el de ser una manifestació religiosa que no se circumscriu a cap religió pròpiament dita; "en tota societat hi ha creences i pràctiques disperses, individuals o locals, que no estan integrades en cap sistema determinat" (Durkheim, 1996, pàg. 107). Al costat d'això, l'interès que han mostrat les ciències socials per l'estudi de l'esport de sacrifici ha estat més aviat escàs, la qual cosa, entre altres raons,

ha contribuït a mantenir-lo allunyat de la consciència social i cultural.

L'evidència és que sembla que aquestes manifestacions esportives van més enllà dels valors comercials, pedagògics o saludables. A més a més, hem de tenir en compte si el context social pot influir en aquestes pràctiques, ja que, com apunta Olivera Beltrán “amb el canvi de paradigmes, de conceptes i de mentalitat que comporta la postmodernitat, sorgeixen un conjunt de pràctiques corporals en el fil dels nous valors i demandes socials” (Olivera Beltrán, 1995, pàg. 10).

En línia amb aquesta perspectiva, aquest breu assaig considera, des del punt de vista teóricoantropològic, que l'esport construeix una sèrie de comportaments fortament vivenciats incitant a una específica orientació cap al sacrifici en el sentit d'abnegació.

L'esport de sacrifici: tradició versus modernitat

L'esport contemporani sembla estar tornant-se més humanístic en la línia d'Ortega i Gasset (1966), quan es referia a la cultura com la interpretació que l'ésser humà dóna a la vida. Així, l'esport està sol·licitant i oferint noves sensacions en pro d'una realització, seguretat personal i dimensions més humanes.

D'altra banda, l'esport de sacrifici va més enllà de la mateixa competició; en l'afegit esforç de la prova hi ha el desig més personal, comportamental i actitudinal dels participants. Els psicòlegs utilitzen l'expressió d'experiència cim (*peak experience*) o addicció positiva (Bueno, Capdevilla, & Fernández-Castro, 2002). I Brohm ja apuntava, des del materialisme històric, que la lògica del cos és la del rendiment, observant en l'esport i en altres tendències expressives de l'actualitat renovades formes d'alienació. Així, “en l'esport, el mode dominant de les relacions dels individus amb el propi cos és el sadomasoquisme, el plaer en l'esforç dolorós: com més mal fa, més bo” (Brohm, 1975, pàg. 8), i actua llavors en la mesura de *ritus curatius*.

Se sap que per als pelegrinatges catòlics hi ha un cert nombre de regles de santificació prèvia que, abans de partença, fan sortir el pelegrí del món profà i l'agreguen al món sagrat, la qual cosa es manifesta exteriorment en el fet de portar signes especials (amulet, rosari, petxina, etc.) i en la conducta del pelegrí pel que fa a tabús alimentaris (abstinència) i altres tipus de rituals (sexuals, santuaris, ascetisme temporal) (Van Gennep, 2008, pàg. 254).

Huizinga també explicava el caràcter agonal (com a sinònim de competició i sacrifici) de la vida social (Huizinga, 1972, pàg. 97). Complementàriament, i més contemporanis, s'observen estudis d'ultraresistència i d'estil fenomenològic com és el cas d'Hollander i Acebedo (2005) i altres de més divulgatius on es recullen intenses vivències i relats dels participants (Ajram, 2010; Jornet, 2011). I és que cada vegada hi ha més col·lectius que estan cercant la transcendència a través de la música, el silenci, la meditació, els viatges o els esports (Mandianes, 2010, pàg. 23), i a través d'aquestes experiències els seguidors aconseguirien la indulgència.

Al llarg d'aquests últims anys veiem que l'activitat físicoesportiva retorna als orígens, on des de certs aparells ideològics s'està erigint una nova ètica de l'esport: el cos, “un producte social que és l'única manifestació tangible de la ‘persona’, és comunament percebut com l'expressió més natural de la naturalesa més profunda” (Bourdieu, 1988, pàg. 192) al costat de l'esport de sacrifici (culte extrem al cos, grans distàncies i reptes, entrenaments severos, comunió interior i regeneració vital en pelegrinatges, folklores recuperats i tendències alimentàries saludables, ètniques i narcisistes, etnoturisme, etc.).

Les activitats esportives de gran exigència física no són un fenomen nou. Encara que hagi passat per filtres en el sentit de complir funcions com l'oci, la salut o moltes altres, l'esport ha trobat una fidelitat contínua i permanent amb l'esforç. Des del model esportiu-corporal hedonista, natural, narcisista i molts altres, s'ha començat a valorar una pràctica (sacrificial) corporal més profunda, que els antropòlegs anomenen “comportament fòssil” i que té les seves motivacions en els orígens mateixos de l'home (Diem, 1973).

Pel mateix fet de recuperar activitats o mites, el cos i la ment se sotmetien a un reaprenentatge corporal i espiritual, un rumb iniciàtic. L'adopció de processos de repressió, sublimació o regressió (refugiar-se en conductes o actes “primitius”), així com altres rituals d'iniciació (Calderón, 1999), es poden comparar avui amb aquest tipus d'activitats físiques i corporals: escoltar el cos, rituals de sanació, turisme indígena o recuperades proves d'esforç ancestrals.

En aquesta línia, Slavin (2003, pàg. 1) considera que el *walking body* és de fet la base de la “reinterpretació del jo” que duen a terme els pelegrins en el Camí de Sant Jaume. I tota aquesta tornada serveix de fórmula i rememora aquella totalitat primigènica on “el virtuosisme muscular, tribal, nacionalista s'emmarca en espectacles litúrgics gegantins, magnificats pel magma televisiu, i la

seva vinculació al culte, a la salut i a la proesa corporal és òbvia” (Giner, 2003, pàg. 142). Fins i tot en les curses populars i els nous centres d’entrenament es vivifica l’esport d’aquesta manera (*barefoot*: córrer descalç; escoltar el cos; suport mutu; superació sense límits). Entre aquestes activitats s’estan donant a conèixer els esports d’ultrafons, maratons singulars, ascensos sense oxigen a cims, proves llegendàries com els 100 quilòmetres. Aquestes disposicions ens aproximen a una realitat que sembla tenir resposta en determinades poblacions esportives: igual que es van recuperar les termes en sofisticats balnearis i ciutats termals, s’estan recuperant les proeses físiques èpiques. Maffesoli (2000) ja plantejava l’esport com a metàfora del tribalisme.

Allò significatiu d’aquestes pràctiques esportives és que amb aquestes apareixen pretextos d’oblit del món i de llibertat individual. Es mitifica d’alguna manera tot aquest univers esportiu estenent-se de manera imparabile una cultura del córrer, revocant la seva particular manera d’afrontar la vida a còpia de fer esport amb uns nivells tremends de sacrifici. Aquesta incitació ens porta al que les ciències socials anomenen eficàcia simbòlica o eficàcia ritual.

L’esport de sacrifici com a nova realitat moral

En els últims anys han sorgit tota una sèrie d’estudis sobre l’esport de sacrifici, que han donat lloc a publicacions importants però des de la fisiologia o la psicologia. A pesar de l’acostament, s’auguren encara fruits majors quan les qüestions se centren en la visió de l’esport com a origen cultural i de com s’introdueix en les nostres pròpies vides tant en l’àmbit personal com social, i això es procura a través de la investigació social, analitzant emocions, esperances, passions i creences que desperta, incidint en diverses dimensions humanes, i ja no sols corpòries, que els analistes no poden deixar d’analitzar.

Per això, el sacrifici en l’esport el considerem com una de les més importants noves realitats “morals” quant a significació esportiva. Perquè podem afirmar que hi ha un gran nombre d’esportistes que entenen l’esport com a manera de ser, com a manera d’adquirir fites i necessitats personals, i que tenen, en conseqüència, necessitat d’actuar. Es recuperen així valors perduts com el sacrifici i l’entrega. Perquè l’esport ha passat de ser un simple exercici físic saludable o espectacle competitiu a ser un ritual social i lúdic gairebé de compliment obligatori (Antolín, De la Gándara, García, & Martín., 2009).

Perquè podem advertir que l’esforç poc comú d’aquestes proves estimula encara més el procés ritual cobrant força l’espai i el temps, simbolitzats pel gran poder de convocària, i que facilita als seus participants una identificació col·lectiva. Amb tot això es pot dir que l’esport de sacrifici ha modelat un comportament reflectint el coneixement del que vam ser, d’allò que som i del que volem ser. L’esport, amb els seus triomfs i derrotes, està contribuint a un procés de “maratonització social”, amb clares referències a una memòria esportiva des de l’òptica de contactar el passat amb el present, com gloriejava Lévi-Strauss (1983, pàg. 219) quan deia que “la funció pròpia del ritual és (...) preservar la continuïtat del que s’ha viscut”. En aquesta tessitura hi ha autors que adverteixen la necessitat de descobrir la pràctica (llegendària) per recórrer grans distàncies com a fet social i cultural (Acuña Delgado, 2004, pàg. 20-24).

Els impulsos ancestrals es fan evidents quan, per exemple, Mc Dougall (2011) analitza la tribu d’indis tarahumares que són capaços de córrer implicant ment, cos i esforç, connectant amb el caràcter liminar, transcendent i penitencial del pelegrinatge o altres activitats d’esforç. Per tot el que s’ha exposat en aquesta anàlisi, es pot argumentar que s’aconsegueixen valors com un canvi actitudinal, l’exalçament d’una cultura d’esforç i un autoreforç com a mecanisme per exercir la reflexivitat sobre el jo, una tasca que Giddens (1995) ja presentava com a característica de la modernitat.

Conclusions

Els esports de sacrifici contribueixen a la dinamització, manteniment i canvi cultural des de dues perspectives: la humanitzadora i la sociocultural. A través de la dimensió social, l’esport de sacrifici es configura com una pràctica celebrada, organitzada i comercialitzada. I tot això fa que es reforci la identitat.

Des de la dimensió humana trobem similituds amb certs valors espirituals, com l’entrega i la redempció, amb la qual cosa es podria dir que al fenomen esportiu s’uneix una projecció contemporània de plenitud, com apuntava Cagigal quan reclamava l’esport com un nou humanisme (1968), i pressuposava també l’esport com una teràpia per a la societat moderna (1966).

L’actitud davant la vida i l’afany per competir (acabar una cursa o baixar d’un temps abans que vèncer els contrincants) es mostren per tot allò que s’ha analitzat com les suposades motivacions més reveladores i que

serveix els esportistes com a precepte de sacrifici, com a filosofia de vida.

Llavors els esportistes són conscients que l'esport de sacrifici té un paper primordial en les seves vides personals. Perquè, a més a més, podem dir que l'esport de sacrifici s'està estenent sobre l'ànim sofrent de la gent, col·lectivitat afectiva que s'identifica amb una solidaritat dels esforços que s'han fet i com a sentiment d'autoculpa (fer esport per fer-se justícia a si mateix, per recuperar males conductes passades), i que constitueixen autèntics al·legats en clau de sacrifici.

En aquest tribut al sacrifici (físic i moral), les pràctiques i vivències analitzades bateguen com a tendències projectives al costat d'altres aspectes vitals, que no són cíniques ni innocents, encara que la problemàtica de la definició de ritual i portar la seva aplicació contemporània al terreny esportiu (altres esports o activitats físiques i en distintes localitats), juntament amb una sistematització del procés metodològic i d'avaluació, són un altre dels arguments que deixa oberta la investigació.

Conflicte d'interessos

L'autor declara que no té cap conflicte d'interessos.

Referències

- Acuña Delgado, A. (2004). La cursa raràmuri com a metàfora de resistència cultural. *Apunts. Educació Física i Esports* (75), 20-24.
- Ajram, J. (2010). *¿Dónde está el límite?* Barcelona: Plataforma.
- Antolín, V., De la Gándara, J. J., García, I., & Martín, A. (2009). Adicción al deporte: ¿moda postmoderna o problema sociosanitario? *Norte de Salud Mental* (34), 15-22.
- Bueno, J., Capdevilla, L., & Fernández-Castro, J. (2002). Sufrimiento competitivo y rendimiento en deportes de resistencia. *Revista de Psicología del Deporte*, 11(2), 209-226.
- Bourdieu, P. (1988). *Cosas dichas*. Barcelona: Gedisa.
- Brohm, J. M. (1975). *Quel Corps?* (1), 7-9.
- Cagigal, J. M. (1966). *Deporte, pedagogía y humanismo*. Madrid: COE.
- Cagigal, J. M. (1968). Educación social deportiva. Un intento. *Citius, Altius, Fortius*, tom X, 165-180.
- Calderón, E. (1999). *Deportes y límite*. Madrid: Anaya.
- Diem, C. (1973). Orígenes rituales. *Citius, Altius, Fortius* (15), 115-127.
- Durkheim, E. (1996). *Clasificaciones primitivas y otros ensayos de antropología positiva*. Madrid: Ariel.
- Giddens, A. (1995). *Modernidad e identidad del yo*. Barcelona: Península.
- Giner, S. (2003). *Carisma y razón. La estructura moral de la sociedad moderna*. Madrid: Alianza.
- Hollander, D. B., & Acebedo, E. O. (2005). Successful English Channel swimming: the peak experience. *The sport psychologist*, 14(1), 1-16.
- Huizinga, J. (1972). *Homo Ludens*. Madrid: Alianza.
- Jornet, K. (2011). *Correr o morir*. Barcelona: Now Books.
- Lévi-Strauss, C. (1983). *La mirada distante*. Barcelona: Argos Vergara.
- MacDougall, C. (2011). *Nacidos para correr: la historia de una tribu oculta, un grupo de superatletas y la mayor carrera de la historia*. Barcelona: Debate.
- Maffesoli, M. (2000). *El tiempo de las tribus*. Barcelona: Icaria.
- Mandianes, M. (19 de febrer de 2010). Año santo compostelano. *El Mundo*, pàg. 31.
- Olivera Beltrán, J. (1995). La crisi de la modernitat i l'adveniment de la posmodernitat: l'esport i les pràctiques físiques alternatives en el temps d'oci actiu. *Apunts. Educació Física i Esports* (41), 10-29.
- Ortega y Gasset, J. (1966). *Obras completas*. Tom II. Madrid: Revista de Occidente.
- Sánchez Martín, R. (1991). L'esport ritualitzat i la seva importància en la formació de la identitat. *Apunts. Educació Física i Esports* (26), 77-82.
- Segalen, M. (2005). *Ritos y rituales contemporáneos*. Madrid: Alianza.
- Slavin, S. (2003). Walking as Spiritual Practice: The Pilgrimage to Santiago de Compostela. *Body and Society*, 9(3), 1-18. doi:10.1177/1357034X030093001
- Van Gennep, A. (2008). *Los ritos de paso*. Madrid: Alianza (Trad.: Juan Aranzadi). *Les rites de passage* (1909).